

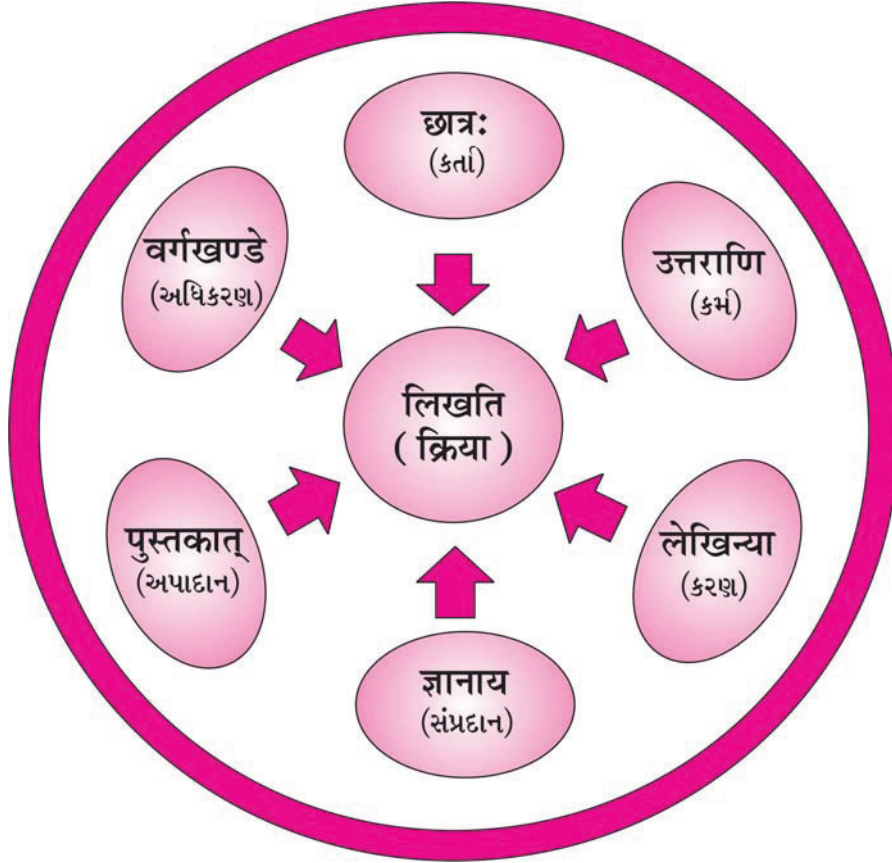
અભ્યાસ 2 : કારક-વિભક્તિ-પરિચય:

નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

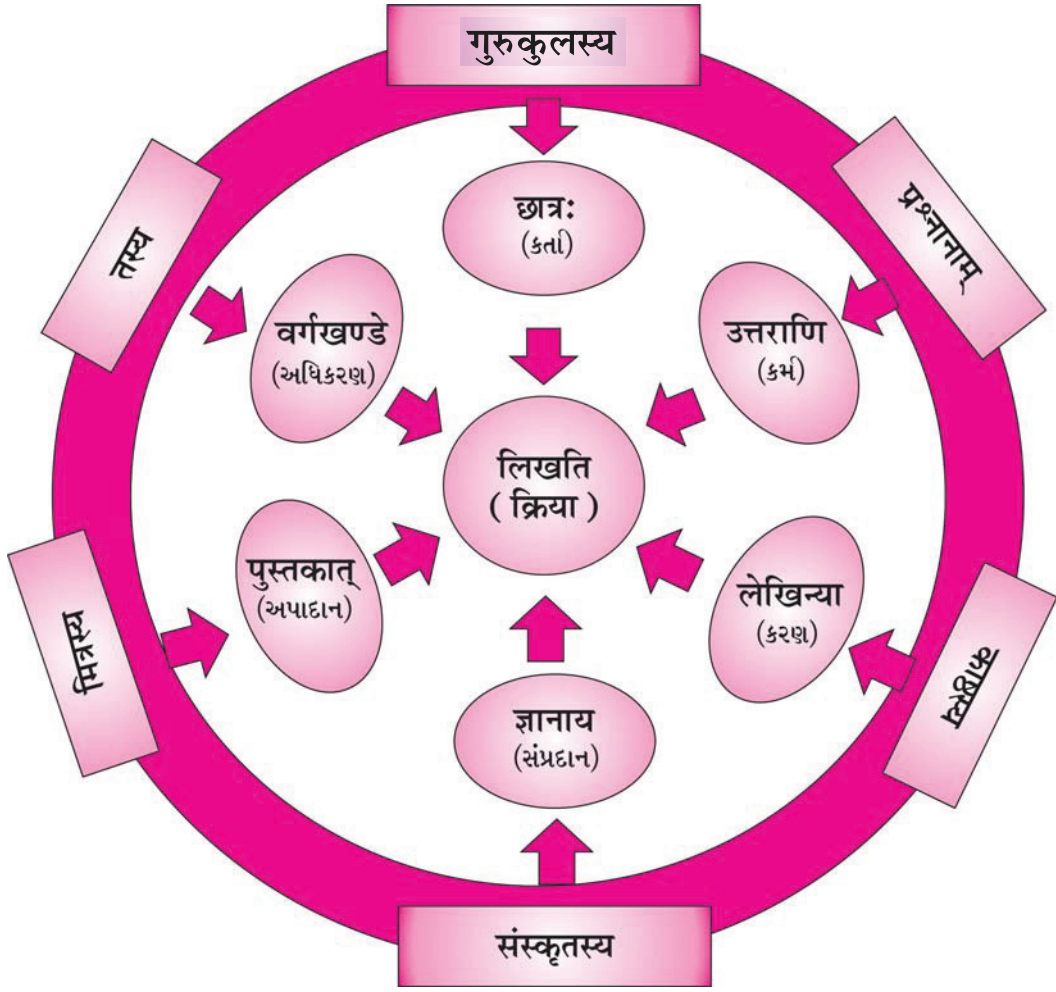
- (1) त्वं यानेन गृहं गच्छसि ।
- (2) शिक्षकात् छात्राः वेदस्य मन्त्रं पठन्ति ।
- (3) छात्रः प्रश्नस्य उत्तराणि लेखिन्या सञ्चिकायां लिखति ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં ક્રમશઃ ચાર, પાંચ અને છ - પદો છે. આ બધાં પદોને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય છે. (1) કારકપદ અને (2) ક્રિયાપદ. પ્રથમ વાક્યમાં ત્વમ્, યાનેન અને ગૃહમ્ એ ત્રણ પદ કારકપદ છે, જ્યારે ગચ્છસિ એ એકમાત્ર ક્રિયાપદ છે. એવી જ રીતે બીજાં બે વાક્યોમાં પણ પઠન્તિ અને લિખતિ એ બે ક્રિયાપદો છે, બાકીનાં બધાં કારકપદો છે. કારકપદોને નામપદ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

કારક શબ્દનો અર્થ થાય છે - કરનાર. ક્રિયાને જન્માવનાર પદાર્થ-વસ્તુઓને કારક કહેવાય છે. આવાં કારકોની સંખ્યા છ છે. જેમકે - કર્તા, કર્મ, કરણ, સમ્પ્રદાન, અપાદાન અને અધિકરણ. આ બધાં કારકો ક્રિયાને જન્માવવામાં વત્તે-ઓછે અંશે મદદગાર બને છે. આ વાતને સરળતાથી સમજવા માટે નીચેનું ચિત્ર જુઓ.

ઉપરના ચિત્રમાં લિખતિ (લખવું) ક્રિયાનાં જુદાં-જુદાં છ કારકોનો એકીસાથે પ્રયોગ થયો છે. આ છ કારકોની સાથે સંબંધ ધરાવનાર પદો પણ ક્યારેક વાક્યમાં વપરાતાં હોય છે. જેમકે છાત્રઃ એ કર્તાની સાથે ગુરુકુલસ્ય એવું એક સંબંધવાચક પદ પણ આવી શકે છે. આવી જ રીતે ઉત્તરાણિ એ કર્મની સાથે પ્રશ્નસ્ય, લેખિન્યા એ કરણની સાથે કાષ્ઠસ્ય જેવાં સંબંધ સૂચવનારાં પદો પણ વાપરી શકાય છે. આ જ રીતે બીજાં કારકોના સંદર્ભે પણ સમજવું. આ વાતને સમજવા માટે નીચેનું ચિત્ર જુઓ :

આમ સંસ્કૃતભાષામાં સરળમાં સરળ વાક્યની રચના આ રીતે થઈ શકે છે. ઉપર્યુક્ત બધાં પદોને યોગ્ય ક્રમે લખીશું, તો આ પ્રમાણે વાક્ય બનશે : ગુરુકુલસ્ય છાત્રઃ કાષ્ઠસ્ય લેખિન્યા સંસ્કૃતસ્ય જ્ઞાનાય મિત્રસ્ય પુસ્તકાત્ તસ્ય વર્ગખંડે પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ લિખતિ । (ગુરુકુળનો છાત્ર લાકડાની કલમથી સંસ્કૃતના જ્ઞાન માટે મિત્રના પુસ્તકમાંથી તેના વર્ગખંડમાં પ્રશ્નોના ઉત્તરોને લખી રહ્યો છે.) આ આખા વાક્યમાં જુદાં જુદાં છ કારકો અને તે દરેકની સાથે એક-એક સંબંધવાચક પદ વપરાયેલું છે.

આ ઉપરાંત વાક્યમાં સંબોધન પદનો પણ પ્રયોગ થાય છે. જેમ-કે - હે ગુરો ! ગુરુકુલસ્ય છાત્રઃ ઉત્તરાણિ લિખતિ । (કોઈ વ્યક્તિને પોતાના તરફ અભિમુખ કરવા માટે જે પદ વપરાય છે, તેને સંબોધનપદ કહે છે. આ સંબોધનપદનાં રૂપો પ્રથમા વિભક્તિનાં રૂપો જેવાં હોય છે. માત્ર એકવચનનું રૂપ થોડું જુદું પડે છે.)

અહીં તમે જોઈ શકશો કે ઉપરના વાક્યમાં કર્તા વગેરે કારકને કહેવા માટે મૂળ નામપદની સાથે (ગુજરાતી ભાષામાં વપરાય છે, તેમ સંસ્કૃત ભાષામાં પણ) કેટલાક વધારાના ધ્વનિઓ પણ વપરાયા છે. જેમકે છાત્રઃ (છાત્ર + :) ઉત્તરાણિ (ઉત્તર + આણિ) વગેરે. આ જે વધારાના ધ્વનિઓ ઉમેરાયા છે, તેમને વિભક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ વિભક્તિ પ્રત્યયો જુદાં જુદાં કારકનો અર્થ કહેવા માટે વાપરવામાં આવે છે. (ગુજરાતી ભાષામાં જે તે કારકના અર્થને કહેવા માટે જે-જે વિભક્તિ પ્રત્યયો વપરાય છે, તેની સમજ કેળવવા માટે નીચે કોષ્ટક આપેલું છે. આ કોષ્ટક ઉપરથી સંસ્કૃતભાષાનાં કારકો અને વિભક્તિ પ્રત્યયોની પણ સમજ કેળવી શકાશે.)

વિભક્તિ, કારકો અને તેના માટે ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા પ્રત્યયો

વિભક્તિ	કારક	ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા પ્રત્યયો
પ્રથમા	કર્તા	○ (શૂન્ય)/એ/
દ્વિતીયા	કર્મ	○ (શૂન્ય)/ને
તૃતીયા	કરણ	થી/થકી/વડે
ચતુર્થી	સંપ્રદાન	ને માટે/માટે/કાજે/ને વાસ્તે
પંચમી	અપાદાન	થી/માંથી/પરથી/ને કારણે
ષષ્ઠી	સંબંધ	નો, ની, નું, ના / રા, રે, રી, રું, રો
સપ્તમી	અધિકરણ	માં / ની અંદર / ઉપર / ને વિષે
સંબોધન	સંબોધન	હે / ઓ / અરે

એક જ વસ્તુ કોઈ એક ક્રિયાના કે વિભિન્ન ક્રિયાઓના સંદર્ભે જુદાં-જુદાં કારક તરીકે ભાગ ભજવી શકે છે. જેમકે - આ નામ જુદી-જુદી ક્રિયાના સંદર્ભે ક્યાંક કર્તાકારક તો ક્યાંક કર્મકારક વગેરે રૂપે પણ વાપરી શકાય છે. જેમકે, નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

- (1) પુસ્તકમ્ અસ્તિ ।
- (2) છાત્રઃ પુસ્તકમ્ પઠતિ ।
- (3) પુસ્તકેન જ્ઞાનં ભવતિ ।
- (4) પુસ્તકાય સ્થાનમ્ અસ્તિ ।
- (5) પુસ્તકાત્ શ્લોકં લિખતિ ।
- (6) પુસ્તકસ્ય નામ રામાયણમ્ અસ્તિ ।
- (7) પુસ્તકે અષ્ટૌ અધ્યાયાઃ સન્તિ ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં એક પુસ્તક એવું નામપદ વિવિધ સ્વરૂપે વપરાયું છે. આ પ્રકારનાં વિવિધ રૂપો સરળતાથી ધ્યાનમાં રહે તે માટે સંસ્કૃતમાં નીચે પ્રમાણેની રૂપાવલિ પ્રચલિત છે :

	એકવચનમ્	દ્વિવચનમ્	બહુવચનમ્
પ્રથમા વિભક્તિ:	દેવઃ	દેવૌ	દેવાઃ
દ્વિતીયા વિભક્તિ:	દેવમ્	દેવૌ	દેવાન્
તૃતીયા વિભક્તિ:	દેવેન	દેવાભ્યામ્	દેવૈઃ
ચતુર્થી વિભક્તિ:	દેવાય	દેવાભ્યામ્	દેવેભ્યઃ
પંચમી વિભક્તિ:	દેવાત્	દેવાભ્યામ્	દેવેભ્યઃ
ષષ્ઠી વિભક્તિ:	દેવસ્ય	દેવયોઃ	દેવાનામ્
સપ્તમી વિભક્તિ:	દેવે	દેવયોઃ	દેવેષુ

આ પ્રમાણે દરેક નામનાં સાત વિભક્તિ અને ત્રણ વચનમાં કુલ એકવીસ રૂપો થાય છે, પરંતુ નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

- (1) બાલિકા હસ્તેન શ્લોકં લિખતિ ।
- (2) પાચકઃ અગ્નિના ઓદનં પચતિ ।
- (3) દેવગણઃ મેધયા મેધાવિનં કરોતિ ।

ઉપરનાં વાક્યોમાં કર્તાકારક પ્રથમા વિભક્તિમાં, કરણકારક તૃતીયા વિભક્તિમાં અને કર્મકારક દ્વિતીયા વિભક્તિમાં એકસરખી રીતે વપરાયું છે. આમ, અહીં કારક અને વિભક્તિ એકસરખાં છે, આમ છતાં દરેક નામપદનાં રૂપોમાં થોડો ફેર જોવા મળે છે. જેમકે બાલિકા, પાચકઃ, દેવગણઃ । આ ત્રણેય રૂપો પ્રથમા એકવચનનાં છે. એમને ધ્યાનથી જોતાં જણાય છે કે બાલિકા એ નામની પાછળ વિસર્ગ વપરાયો નથી, જ્યારે પાચક અને દેવગણ એ બે નામોની પાછળ વિસર્ગ વપરાયો છે. એવી જ રીતે હસ્તેન, અગ્નિના, મેઘયા એ ત્રણેય તૃતીયા એકવચનનાં રૂપો છે, છતાં હસ્ત નામની પાછળ એન, અગ્નિ એ નામની પાછળ ના અને મેઘા એ નામની સાથે યા ધ્વનિ જોડાયેલો છે. આ ધ્વનિઓ વાસ્તવમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો છે. કયા નામની સાથે કેવા પ્રકારનો વિભક્તિ પ્રત્યય જોડાય છે, તેનો પણ અભ્યાસ કરવાનો રહે છે. આ પ્રકારના અભ્યાસ માટે નીચેની કેટલીક વિગતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. જેમકે, -

(1) દરેક નામના અન્તિમ વર્ણના આધારે જે-તે નામને ઓળખવામાં આવે છે. દા.ત., વેદ (વ્ એ દ્ અ). આ નામપદના અંતમાં અ છે, તેથી તેને અકારાન્ત, અગ્નિ નામપદના અંતમાં ઇ છે, તેથી તેને ઇકારાન્ત, ગુરુ નામ પદના અંતમાં ઊ છે, તેથી તેને ઊકારાન્ત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ જ રીતે બધાં નામોની તેને અંતે આવેલા વર્ણ ઉપરથી ઓળખ કરવાની હોય છે.

(2) ઉપર મુજબ નામપદની ઓળખ કર્યા પછી હવે તે નામપદ પુંલિંગમાં છે, સ્ત્રીલિંગમાં છે કે નપુંસકલિંગમાં છે, તે જોવાનું રહે છે. જેમકે અગ્નિ એ નામપદ ઇકારાન્ત છે અને પુંલિંગમાં છે. આથી અગ્નિ નામપદને ઇકારાન્ત પુંલિંગ તરીકે ઓળખીશું.

આ રીતે અંતે આવેલા વર્ણ અને લિંગની ઓળખ નક્કી થઈ ગયા પછી, તેના આધારે જે-તે નામપદોની સાથે જોડાતા સાતેય વિભક્તિના પ્રત્યયોને સરળતાથી જાણી શકાય છે. આ વિભક્તિઓનાં વિવિધ રૂપો સરળતાથી ધ્યાનમાં રહે તે માટે સંસ્કૃતમાં નીચે પ્રમાણેની રૂપાવલિ પ્રચલિત બની છે. આ રૂપાવલિના આધારે કઈ વિભક્તિમાં કયા નામપદનું શું રૂપ બને છે, તે સરળતાથી યાદ રાખી શકાય છે. પાછળના કોષ્ટકો જુઓ :

(પાઠ્યક્રમમાં તમારે અકારાન્ત, ઇકારાન્ત, ઊકારાન્ત પુંલિંગ, આકારાન્ત, ઇકારાન્ત, ઈકારાન્ત સ્ત્રીલિંગ તથા અકારાન્ત નપુંસકલિંગ આટલાં રૂપો શીખવાનાં છે. તેથી આટલાં રૂપો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે.)

(1) જન - (અકારાન્ત-પુલ્લિઙ્ગશબ્દ)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા વિભક્તિ	જનઃ માણસ	जनौ બે માણસો	जनाः ઘણા માણસો
દ્વિતીયા વિભક્તિ	जनम् માણસને	जनौ બે માણસોને	जनान् ઘણા માણસોને
તૃતીયા વિભક્તિ	जनेन માણસથી, વડે	जनाभ्याम् બે માણસોથી, વડે	जनैः ઘણા માણસોથી, વડે
ચતુર્થી વિભક્તિ	जनाय માણસ માટે, કાજે	जनाभ्याम् બે માણસો માટે	जनेभ्यः ઘણા માણસો માટે
પંચમી વિભક્તિ	जनात् માણસથી, માંથી	जनाभ्याम् બે માણસોથી, માંથી	जनेभ्यः ઘણા માણસોથી, માંથી
ષષ્ઠી વિભક્તિ	जनस्य માણસનું, નો, ની	जनयोः બે માણસોનું, નો, ની	जनानाम् ઘણા માણસોનું, નો, ની
સપ્તમી વિભક્તિ	जने માણસમાં, ઉપર	जनयोः બે માણસોમાં, ઉપર	जनेषु ઘણા માણસોમાં, ઉપર
સંબોધન	हे जन હે માણસ	हे जनौ હે બે માણસો	हे जनाः હે ઘણા માણસો

આવી જ રીતે ભૂપ રાજા, હસ્ત હાથ, બાલ છોકરો, નર માણસ, પાચક રસોઈયો-આનાં રૂપો જન પ્રમાણે થાય છે. પણ તૃતીયા એકવચન નરેણ તથા ષષ્ઠી બહુવચન નરાણામ્ થાય.

(2) मुनि - (इकारान्त-पुंलिङ्गशब्दः)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	मुनिः	मुनी	मुनयः
દ્વિતીયા	मुनिम्	मुनी	मुनीन्
તૃતીયા	मुनिना	मुनिभ्याम्	मुनिभिः
ચતુર્થી	मुनये	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः
પંચમી	मुनेः	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः
ષષ્ઠી	मुनेः	मुनयोः	मुनीनाम्
સપ્તમી	मुनौ	मुनयोः	मुनिषु
સંબોધન	हे मुने	हे मुनी	हे मुनयः

આવી જ રીતે નિધિ ભંડાર, પદાતિ પગે ચાલનારો, પગપાળો હરિ વિષ્ણુ, નૃપતિ રાજા વગેરે નામોનાં રૂપો થાય છે. પણ હરિનું તૃતીયા એકવચન હરિણા અને બહુવચન હરીણામ્ થાય છે.

(3) भानु - (उकारान्त-पुंलिङ्गशब्दः)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	भानुः	भानू	भानवः
દ્વિતીયા	भानुम्	भानू	भानून्
તૃતીયા	भानुना	भानुभ्याम्	भानुभिः
ચતુર્થી	भानवे	भानुभ्याम्	भानुभ्यः
પંચમી	भानोः	भानुभ्याम्	भानुभ्यः
ષષ્ઠી	भानोः	भान्वोः	भानूनाम्
સપ્તમી	भानौ	भान्वोः	भानुषु
સંબોધન	हे भानो	हे भानू	हे भानवः

આવી જ રીતે ગુરુ ગુરુ, શિક્ષક સાધુ સજ્જન, ભલો માણસ પશુ પશુ વાયુ પવન બન્ધુ ભાઈ, સગો માણસ વગેરે નામોનાં રૂપો થાય છે. પણ ગુરુનું તૃતીયા એકવચન ગુરુણા અને ષષ્ઠી બહુવચન ગુરુણામ્ થાય છે.

(4) लता - (आकारान्त-स्त्रीलिंगशब्दः)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	लता	लते	लताः
દ્વિતીયા	लताम्	लते	लताः
તૃતીયા	लतया	लताभ्याम्	लताभिः
ચતુર્થી	लतायै	लताभ्याम्	लताभ्यः
પંચમી	लतायाः	लताभ्याम्	लताभ्यः
ષષ્ઠી	लतायाः	लतयोः	लतानाम्
સપ્તમી	लतायाम्	लतयोः	लतासु
સંબોધન	हे लते	हे लते	हे लताः

આવી જ રીતે મક્ષિકા માખી, વિક્રિયા વિકાર, સાધિકા કાર્યને સિદ્ધ કરનારી, મનોદશા મનની દશા, મુદ્રિકા વીંટી વગેરે નામોનાં રૂપો થાય છે.

(5) भूमि - (इकारान्त-स्त्रीलिंगशब्दः)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	भूमिः	भूमी	भूमयः
દ્વિતીયા	भूमिम्	भूमी	भूमीः
તૃતીયા	भूम्या	भूमिभ्याम्	भूमिभिः
ચતુર્થી	भूम्यै, भूमये	भूमिभ्याम्	भूमिभ्यः
પંચમી	भूम्याः, भूमेः	भूमिभ्याम्	भूमिभ्यः
ષષ્ઠી	भूम्याः, भूमेः	भूम्योः	भूमीनाम्
સપ્તમી	भूम्याम्, भूमौ	भूम्योः	भूमिषु
સંબોધન	हे भूमे	हे भूमी	हे भूमयः

આવી જ રીતે વૃષ્ટિ વરસાદ, સંહતિ સંગઠન, હાનિ નુકસાન વગેરે નામોનાં રૂપો થાય છે.

(6) नदी - (ईकारान्त स्त्रीलिंगशब्दः)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	नदी	नद्यौ	नद्यः
દ્વિતીયા	नदीम्	नद्यौ	नदीः
તૃતીયા	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
ચતુર્થી	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
પંચમી	नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
ષષ્ઠી	नद्याः	नद्योः	नदीनाम्
સપ્તમી	नद्याम्	नद्योः	नदीषु
સંબોધન	हे नदि	हे नद्यौ	हे नद्यः

આવી જ રીતે શતાબ્દી સૈકું, સદી તાદૃશી તેવી, અઙ્ગુલી આંગળી વગેરે નામોનાં રૂપો થાય છે.

(7) ધેનુ - (ઉકારાન્ત સ્ત્રીલિંગશબ્દઃ)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	ધેનુઃ	ધેનૂ	ધેનવઃ
દ્વિતીયા	ધેનુમ્	ધેનૂ	ધેનૂઃ
તૃતીયા	ધેન્વા	ધેનુભ્યામ્	ધેનુભિઃ
ચતુર્થી	ધેન્વૈ, ધેનવે	ધેનુભ્યામ્	ધેનુભ્યઃ
પંચમી	ધેન્વાઃ, ધેનોઃ	ધેનુભ્યામ્	ધેનુભ્યઃ
ષષ્ઠી	ધેન્વાઃ, ધેનોઃ	ધેન્વોઃ	ધેનૂનામ્
સપ્તમી	ધેન્વામ્, ધેનૌ	ધેન્વોઃ	ધેનુષુ
સંબોધન	હે ધેનો	હે ધેનૂ	હે ધેનવઃ

આવી જ રીતે તનુ શરીર, રજ્જુ દોરડું, રેણુ ધૂળ વગેરે નામોનાં રૂપો થાય છે.

(8) ફલ - (અકારાન્ત નપુંસકલિંગશબ્દઃ)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	ફલમ્	ફલે	ફલાનિ
દ્વિતીયા	ફલમ્	ફલે	ફલાનિ
તૃતીયા	ફલેન	ફલાભ્યામ્	ફલૈઃ
ચતુર્થી	ફલાય	ફલાભ્યામ્	ફલેભ્યઃ
પંચમી	ફલાત્	ફલાભ્યામ્	ફલેભ્યઃ
ષષ્ઠી	ફલસ્ય	ફલયોઃ	ફલાનામ્
સપ્તમી	ફલે	ફલયોઃ	ફલેષુ
સંબોધન	હે ફલ	હે ફલે	હે ફલાનિ

આવી જ રીતે નિધાન ખજાનો, ભંડાર ઉપનગર નાનું શહેર, નગર વિત્ત ધન, પૈસો ચિત્ત મન, ચિત્ત વ્યસન સંકટ, મુશ્કેલી, આપત્તિ વગેરે નામોનાં રૂપો થાય છે.

ઉપરનાં રૂપોનો આશ્રય લઈને ગુજરાતી ભાષાનાં કેટલાંક વાક્યોનો સંસ્કૃતમાં અનુવાદ કરવાનો ઉપક્રમ કરીશું. આ વાક્યોમાં મૂકેલા અંકો જે તે વિભક્તિને સૂચવે છે. તે મુજબ વિભક્તિ વાપરીને અનુવાદ કરવાનો છે.

(1) બાળક (1) દૂધ (2) પીવે છે.

(2) કુંભકાર (1) હાથથી (3) કામ (2) કરે છે, મશીનથી (3) નહીં.

(3) દીપાવલિના (6) દિવસે (7) મોટો ભાઈ (1) નાના ભાઈને (4) ભેટ (2) આપે છે.

(4) માણસ (1) આંખોથી (3) જુએ છે અને પગથી (3) ચાલે છે.

- (5) ઘરમાં (7) હું (1) અને મારાં (6) માતા-પિતા (2) રહે છે.
 (6) આંબાના (6) વૃક્ષ ઉપર (7) કેરીઓ (1) આવે છે.
 (7) આકાશમાંથી (5) પાણી (1) વરસે છે અને ભૂમિમાં (7) ઊતરે છે.
 (8) કાલિદાસ (1) ઉપમાલંકારના (6) કવિ (1) છે.
 (9) પાણિનીય વ્યાકરણનાં (6) સૂત્રો (1) ભાષાના (6) નિયમો (2) સૂચવે છે.
 (10) તલમાં (7) તેલ (1) દૂધમાં (7) માખણ (1) તથા સંસારમાં (7) ઈશ્વર (1) હોય છે.

સર્વનામ

વાક્યમાં ક્યારેક નામપદોને બદલે સર્વનામપદ પણ વપરાય છે. જોકે સંસ્કૃતમાં આવાં સર્વનામપદો ઘણાં છે, પરંતુ તેમાંથી માત્ર નીચેનાં નિયત સર્વનામપદો અને તેમનાં રૂપોનો પરિચય મેળવીશું.

અસ્મદ્ (હું)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	અહમ્	આવામ્	વયમ્
દ્વિતીયા	મામ્, મા	આવામ્, નૌ	અસ્માન્, ન:
તૃતીયા	મયા	આવાભ્યામ્	અસ્માભિ:
ચતુર્થી	મહ્યમ્, મે	આવાભ્યામ્, નૌ	અસ્મભ્યમ્, ન:
પંચમી	મત્	આવાભ્યામ્	અસ્મત્
ષષ્ઠી	મમ, મે	આવયો:, નૌ	અસ્માકમ્, ન:
સપ્તમી	મયિ	આવયો:	અસ્માસુ

યુષ્મદ્ (તું)

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	ત્વમ્	યુવામ્	યૂયમ્
દ્વિતીયા	ત્વામ્, ત્વા	યુવામ્, વામ્	યુષ્માન્, વ:
તૃતીયા	ત્વયા	યુવાભ્યામ્	યુષ્માભિ:
ચતુર્થી	તુભ્યમ્, તે	યુવાભ્યામ્, વામ્	યુષ્મભ્યમ્, વ:
પંચમી	ત્વત્	યુવાભ્યામ્	યુષ્મત્
ષષ્ઠી	તવ, તે	યુવયો:, વામ્	યુષ્માકમ્, વ:
સપ્તમી	ત્વયિ	યુવયો:	યુષ્માસુ

(આ બંને સર્વનામનાં રૂપો ત્રણેય લિંગમાં એકસરખાં હોય છે. વળી, સર્વનામપદોમાં સંબોધન હોતું નથી.)

તદ્ (તે) પુંલિંગ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	સઃ	તૌ	તે
દ્વિતીયા	તમ્	તૌ	તાન્
તૃતીયા	તેન	તાભ્યામ્	તૈઃ
ચતુર્થી	તસ્મૈ	તાભ્યામ્	તેભ્યઃ
પંચમી	તસ્માત્	તાભ્યામ્	તેભ્યઃ
ષષ્ઠી	તસ્ય	તયોઃ	તેષામ્
સપ્તમી	તસ્મિન્	તયોઃ	તેષુ

તદ્ (તે) સ્ત્રીલિંગ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	સા	તે	તાઃ
દ્વિતીયા	તામ્	તે	તાઃ
તૃતીયા	તયા	તાભ્યામ્	તાભિઃ
ચતુર્થી	તસ્યૈ	તાભ્યામ્	તાભ્યઃ
પંચમી	તસ્યાઃ	તાભ્યામ્	તાભ્યઃ
ષષ્ઠી	તસ્યાઃ	તયોઃ	તાસામ્
સપ્તમી	તસ્યામ્	તયોઃ	તાસુ

તદ્ (તે) નપુંસકલિંગ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	તત્	તે	તાનિ
દ્વિતીયા	તત્	તે	તાનિ
તૃતીયા	તેન	તાભ્યામ્	તૈઃ
ચતુર્થી	તસ્મૈ	તાભ્યામ્	તેભ્યઃ
પંચમી	તસ્માત્	તાભ્યામ્	તેભ્યઃ
ષષ્ઠી	તસ્ય	તયોઃ	તેષામ્
સપ્તમી	તસ્મિન્	તયોઃ	તેષુ

આવી જ રીતે યદ્ (જે), એતદ્ (આ), કિમ્ (કોણ અથવા શું)નાં પણ ત્રણેય લિંગમાં જુદાં જુદાં રૂપો થાય છે.

स्वाध्याय

1. समुचितेन रूपेण रिक्तस्थानानां पूर्तिः विधेया ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1)	देवाः
(2) शालया
(3)	वृक्षेषु
(4) कवेः
(5)	शक्तीनाम्
(6) जनन्यै
(7)	भानून्
(8) अग्निम्
(9)	हे देव्यौ

2. निर्देशानुसारं शब्दरूपाणि चिनुत ।

(1) तृतीया-एकवचनम् ।	(क) ज्ञानेन	(ख) ज्ञाने	(ग) ज्ञानाभ्याम्	(घ) ज्ञानात्
(2) सप्तमी-द्विवचनम् ।	(क) हस्तानाम्	(ख) हस्तौ	(ग) हस्तयोः	(घ) हस्तेन
(3) षष्ठी-द्विवचनम् ।	(क) देव्योः	(ख) देव्यौ	(ग) देवीभ्याम्	(घ) देवीः
(4) प्रथमा-बहुवचनम् ।	(क) भक्ती	(ख) नद्याः	(ग) शक्तयः	(घ) वनैः
(5) द्वितीया-द्विवचनम् ।	(क) भानौ	(ख) मुनी	(ग) भूमौ	(घ) नदी

3. अधोलिखितानां पदानां विभक्तिः वचनं च लिखत ।

(1) उद्यमेन	(2) देवान्	(3) संसारे	(4) छात्राणाम्
(5) हिमालयात्	(6) देशेषु	(7) छायायाम्	(8) ऋषिभिः
(9) पङ्क्तौ	(10) मालया		

4. अर्थम् आधृत्य कोष्ठकात् योग्यं शब्दरूपं चिनुत ।

(1) विश्वभां	(क) विश्वात्	(ख) विश्वेन	(ग) विश्वे	(घ) विश्वम्
--------------	--------------	-------------	------------	-------------

- (2) વચનો દ્વારા
 (ક) ઉક્તિભ્યઃ (ખ) ઉક્તિઃ (ગ) ઉક્ત્યા (ઘ) ઉક્તિભિઃ
- (3) બે ખેતરોમાંથી
 (ક) ક્ષેત્રાત્ (ખ) ક્ષેત્રેણ (ગ) ક્ષેત્રાભ્યામ્ (ઘ) ક્ષેત્રસ્ય
- (4) રાજ્યોના
 (ક) રાજ્યસ્ય (ખ) રાજ્યાનામ્ (ગ) રાજ્યેષુ (ઘ) રાજ્યૈઃ
- (5) વિદ્યાનું
 (ક) વિદ્યામ્ (ખ) વિદ્યાયાઃ (ગ) વિદ્યા (ઘ) વિદ્યાયા

5. કોષ્ટકાત્ સમુચિતં રૂપં ચિત્વા રિક્તસ્થાનં પૂરયત ।

- (1) પુસ્તકાલયે પઠતિ । (છાત્રાઃ, છાત્રૌ, છાત્રઃ)
- (2) ક્રીડાંગણે खेलतः । (ક્રીડકઃ, ક્રીડકાઃ, ક્રીડકૌ)
- (3) ગુરું નમામિ । (ત્વમ્, અહમ્, વયમ્)
- (4) દર્શનાય ગચ્છન્તિ । (ભક્તાઃ, ભક્તૌ, ભક્તઃ)
- (5) સરસ્વતીં વન્દામહે । (આવામ્, વયમ્, અહમ્)
- (6) વને અવસન્ । (મુનયઃ, મુનિઃ, મુની)
- (7) રાજકુલં સેવન્તે । (પણ્ડિતઃ, પળ્ડિતૌ, પળ્ડિતાઃ)
- (8) કિં લિખતિ । (ત્વમ્, અહમ્, સઃ)

6. કોષ્ટકસ્ય મૂલશબ્દમ્ આધૃત્ય રિક્તસ્થાનં પૂરયત ।

- (1) શીતલેન સન્તોષઃ ભવતિ । (જલ)
- (2) પાણ્ડવાઃ અવસન્ । (વિરાટનગર)
- (3) કાર્યાણિ સિદ્ધ્યન્તિ । (ઉદ્યમ)
- (4) વયં સેવકાઃ સ્મઃ । (રાષ્ટ્ર)
- (5) શિવસ્ય ચન્દ્રઃ વિભાતિ । (મસ્તક)
- (6) વિદ્યાયા ભવતિ । (સુખ)
- (7) વચનં પાલનીયમ્ । (જ્યેષ્ઠ)
- (8) ગુરોઃ વ્રજામિ । (શરણ)
- (9) હસ્તે પદ્માનિ સન્તિ । (ગુરુ)
- (10) વૃક્ષાઃ ભવન્તિ । (ભૂમિ)